

ARHEOLOŠKI NALAZI DEKORATIVNO-FUNKCIONALNIH ELEMENATA OBUĆE IZ KASNOGA SREDNJEG VIJEKA U KAŠTELIMA

TONČI BURIC
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače b. b.
HR-21000 Split
tonci.buric@mhas-split.hr

UDK: 904(497.5 Kaštela)"653":391
391.4:685.3>(497.5 Kaštela)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-04-14

Autor analizira nalaze dijelova gotičke nošnje na području Kaštela, koji su otkriveni tijekom recentnih istraživanja srednjovjekovnih grobalja na tom prostoru u zadnja dva desetljeća, a koji se odnose na primjerke koji uz utilitarni imaju i dekorativni karakter. Sustavnim iskopavanjima dvaju grobalja otkriveno je više takvih predmeta, od kojih dio *in situ*, što je omogućilo precizniju funkcionalnu determinaciju istih, te putem stilsko-tipoloških paralela utvrđivanje istih vrsta predmeta i među dislociranim nalazima u grobovima s višekratnim ukopima, kao i paralele u grobljima susjednih područja u srednjoj Dalmaciji. Radi se o župskim grobljima razvijenoga i kasnog srednjeg vijeka, koji su nastali oko predromaničkih crkava sv. Jurja od Putalja i sv. Jurja od Raduna. Uz razne kopče koje su prišivane na odjeću, po prvi put su otkrivene i kopče za cipele i to u dvije tipološke inačice.

KLJUČNE RIJEČI: *Kaštela, obuća, kopče, gotika, potpetice, rani novi vijek*

U grobovima kasnoga srednjeg vijeka u Kaštelima pronađeni su, uz nakit, i ukrasno-uporabni dijelovi odjeće i obuće, koje prema tadašnjem suvremenom stilskom razdoblju nazivamo gotičkim. To su nalazi iz grobalja koja su tada bila na teritoriju komunalnih distrikata Splita i Trogira. Ovdje će biti uzeti u razmatranje nalazi koji pripadaju ostacima obuće koji do sada u Hrvatskoj nisu bili ni prepoznati kao takvi, a može ih se stratigrafski i tipološki svrstati u kasni srednji vijek (14.-15. st.).¹ To su predmeti utilitarnoga karaktera koji ujedno imaju i jasne stilske odlike, a otkriveni su u zadnja dva desetljeća tijekom sustavnih iskopavanja srednjovjekovnih grobalja u Kaštelima. Radi se o većim župnim grobljima nastalima oko ranosrednjovjekovnih crkava; groblju oko crkve sv. Jurja od Putalja i onome oko crkve sv. Jurja od Raduna. Putaljsko groblje bilo je ukopište žitelja srednjovjekovnoga Sućurca više od četiri stoljeća (12.-16. st.), a radunsko je pripadalo dijelu sela Radun i ima još duži kontinuitet ukopavanja (11.-16. st.).² Prije navedenih iskopavanja u Kaštelima takvi nalazi nisu bili poznati u hrvatskoj medievalnoj arheologiji. Na spomenutim lokalitetima otkriveni su prvi primjerci, od kojih dio *in situ*, što je omogućilo njihovu precizniju funkcionalnu determinaciju putem stilsko-tipoloških paralela i među dislociranim nalazima u grobovima s višekratnim ukopima, kao i paralele u grobljima

¹ Obrada nalaza koji pripadaju elementima odjeće toga doba (kopčice-spone, tzv. "ažule" u zavičajnom dijalektu, puceta i sl.) zahtijevala bi znatno širu analizu, pa ću to obraditi u jednoj opsežnijoj studiji.

² Za spomenuta groblja i lokalitete usp. F. OREB, 1983, T. BURIC, 2001 i T. BURIC, 2002.



T. 1. (foto: Z. Alajbeg)

1. *Par kopči za cipele iz G-48 s lokaliteta Svećurje-Radun.*
2. *Par kopči za cipele iz G-34/2 s lokaliteta Sv. Juraj-Putalj.*
3. *Kopča za cipele iz G-167 s lokaliteta Sv. Juraj-Putalj.*

Pl. 1. (photo: Z. Alajbeg)

1. *A pair of shoe buckles from grave 48 at the site of Svećurje-Radun.*
2. *A pair of shoe buckles from grave 34/2 at the site of St. George-Putalj.*
3. *A shoe buckle from grave 167 at the site of St. George-Putalj.*

susjednih područja u srednjoj Dalmaciji. Dosadašnje nalaze kopči za cipele možemo razvrstati u dvije tipološke inačice (T. I, 1-3). Svi su vremenski koherentni i pripadaju onim slojevima grobalja koji su prema utvrđenim parametrima (stratigrafija, tipologija nalaza) datirani u 14. do početka 15. st., kada je gotički stil u umjetnosti već potpuno razvijen. Oni spadaju u proizvode umjetničkog obrta u onodobnim zanatskim radionicama Splita i Trogira koji su dospjeli na prostore gradskih distrikata tih komuna.³

KATALOG

1. Opis: par lijevanih kopči. Male četvrtaste predice u obliku stiliziranih osmica, na kojima su očuvani ostatci trnova. Na krajevima i na spoju kružnica su trokutasti završetci; materijal: bronca, željezo (trnovi); dimenzije: 2,4x1,7 cm; lokalitet: Sv. Juraj od Raduna, G-48 (redni broj tijekom iskopavanja prije sistematizacije); položaj nalaza: *in situ*, s vanjskih strana gležnjeva; literatura: neobjavljeno.

2. Opis: par lijevanih kopči. Male četvrtaste predice u obliku stiliziranih osmica, na kojima su očuvani ostatci trnova. Na krajevima i na spoju kružnica su trokutasti završetci; materijal: bronca, željezo (trnovi); dimenzije: 2,3x1,6 cm; lokalitet: Sv. Juraj od Putalja, G-34/2; položaj nalaza: dislocirani, stariji ukop; lit.: T. Burić, 2001, 224, 236, 259, 269, T. VIII/1-2; R. Jurić, 1992, 141/bilj. 58, T. II/Sl. 8; Inv. br. Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika 5992, 5993.

3. Opis: lijevana kopča. Sačuvana je manja izdužena predica koju tvori središnji krug što izrasta iz četvrtasta okova, a na vrhu mu je apliciran sitni kružić. Vanjski rubovi isprekidano su obrubljeni reljefnim ispupčenjima i ukrašeni urezima; materijal: bronca; dimenzije: duž. = 2,8 cm; šir. = 1,6 cm; lokalitet: Sv. Juraj od Putalja, G-167; položaj nalaza: dislociran, jer je grob razoren sekundarnom izgradnjom podzida i stepenica u 20. st.; literatura: T. Burić, 2001, 276, T. X, 3; Inv. br. Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika 6021.

Predloženi inventar do sada otkrivenih kopči cipela je malobrojan, ali tipološki i funkcionalno jasan. Sve su nađene u grobovima, jer srednjovjekovna naselja u Kaštelima praktički i nisu istraživana.⁴ Uz to nije na odmet naglasiti da su ta groblja iskopavana tek u novije vrijeme, pa su i rezultati koje u ovom radu donosim proizašli iz sasvim recentnih obrada grobnih nalaza. Kopče za cipele svojevrsni su novum u našoj arheologiji. Drugim riječima, ovdje se prvi put raspravlja o toj vrsti predmeta među arheološkim grobnim nalazima u srednjem vijeku.⁵ Zastupljene su s dva tipa, od kojih je jedan – za sada – otkriven samo na prostoru Kaštela, a zastupljen je s dva para (kat. br. 1-2; T. I, 1-2).⁶ Prvo je otkriven par na Putalju (G-34/2), no, kako okolnosti nalaza nisu omogućile preciznu lokaciju nalaza *in situ*, te su kopče objavljene bez pobliže funkcionalne determinacije. Naime, to je bio nalaz u grobu s dva sukcesivna ukopa, ali je pripadao onom starijem, pa su kopče bile dislocirane. Tek je otkriće do u detalje istovjetnoga para iz radunskoga

³ Za primjer srodnih radionica u tim gradovima usp. T. BURIĆ, 1995.

⁴ Iznimku predstavlja zaštitno iskopavanje naseobinskoga položaja Baba lokva na teritoriju srednjovjekovnoga sela Baba, na zapadnom rubu Kaštelanskog polja, no, tu nisu još pronađeni predmeti ovdje predloženih tipoloških i funkcionalnih odlika. Za Baba lokvu usp. T. BURIĆ, 2008.

⁵ Koliko je meni poznato, do sada su u našoj literaturi registrirane kopče za obuću iz razdoblja kasne antike; usp.

A. PITEŠA, 2009, 33/br. 38, 34/br. 39, 37/br. 50, 38/br. 52, na prostoru Salone i šire okolice (lokaliteti Solin, Gardun i nepoznato nalazište). Kako su to razdoblje i tipologija tih kopči sasvim izvan kronoloških i tipoloških okvira koje ovdje obrađujem, donosim ih samo kao opću paralelu.

⁶ Budući da se ovdje radi tek o prvim nalazima takvih kopči, ne donosim njihovu detaljnu klasifikaciju, jer se to u pravilu radi tek nakon većega broja istovrsnih predmeta s različitim tipološkim nijansama.

ukopišta (G-48) omogućilo čvrstu funkcionalnu identifikaciju takvih kopči, koje se mogu pripisati onodobnim cipelama. Nađene su na samom rubu srednjovjekovnoga groblja oko Sv. Jurja od Raduna, u jednom zidanom grobu, i to *in situ*, oko gležnjeva ženske osobe s vanjskih strana.⁷ Time je riješeno pitanje namjene toga tipa kopči, kao i njihova položaja na cipelama. Zbog predočenoga niza okolnosti slobodan sam predložiti da se ubuduće u literaturi taj tip kopči za cipele nazove, prema lokalitetu na kojemu su prvi put sigurno utvrđene, **radunskim tipom**. Razumije se samo po sebi da cipele nisu očuvane, pa možemo tek nagađati kako su izgledale.

Drugi tip kopči za cipele otkriven je također na Putalju (kat. br. 3; T. I, 3), ali u sasvim devastiranom grobu (G-167), pa je identificiran posredno preko analogija s drugih lokaliteta.⁸ Radi se o lijevanoj predici koja ima dva kružna i jedan četvrtasti proboj, a rubovi su joj djelomice narebreni. Funkcionalnu determinaciju bilo je moguće ustanoviti preko slične analogije iz velikoga srednjovjekovnog groblja oko crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine.⁹ Tu je nađen tipološki srodan primjerak, i to uz stopalo kostura *in situ*, koji je ujedno i jedini ukop u grobu. Kopča s toga lokaliteta nešto je jednostavnija, ima samo jedan okrugli proboj, i nema narebrene strane. Njezin položaj u grobu dopušta nam da je pripišemo sastavnom dijelu obuće, a time ujedno tako odredimo i putaljski primjerak, čime smo utvrdili i drugi tip kopče za cipele na ovdje obrađivanom prostoru. Uz sitnije tipološke varijacije taj je tip potvrđen na još tri srednjovjekovna groblja u srednjoj Dalmaciji. To su groblje na položaju Spas uz kninsku tvrđavu, groblje na Crkvini u Biskupiji i groblje oko Sv. Mihovila u Prološcu kod Imotskoga (G-26).¹⁰ Primjerci s kninskoga Spasa i iz Biskupije nađeni su izvan grobova, ali tipološki pripadaju istoj vrsti kao i putaljski primjerak. Kod svih navedenih paralela je četvrtasti okov predice manje ili više isti. Razlikuju se u detaljima i broju okruglih probija. Kninski ih ima dva, kao i prološki i biskupijski, a onaj iz Cetine samo jedan. Uz to primjerci iz Cetine i Knina završavaju s malenim kružnim ispupčenjem. Sve navedene paralele spaja u istu tipološku vrstu opći izgled i shema probija, kao i način izradbe, pa se može kazati da – unatoč svim varijetetima (identične su oblikom, detaljima obrade i brojem probija samo kopče iz Biskupije i Prološca) – taj tip predstavlja stilski i funkcionalno prepoznatljivu vrstu predmeta, iako oni nisu u primarnim objavama tako determinirani. Isto tako oni i kronološki idu u približno isto vrijeme kasnoga srednjeg vijeka (14.-15. st.). Pri tome valja imati na umu i činjenicu da kopče za obuću do sada nisu ni bile poznate među srednjovjekovnim nalazima u našoj zemlji. Stoga i ne začuđuje različitost namjena koja je ovim analognim primjercima pripisivana, kao i vremenska pripadnost. Kninski je, recimo, čak datiran u "prethrvatsko doba", dakle najvjerojatnije u antičko razdoblje, dok ostali nisu posebno određivani. Istini za volju, čini se da su ti naoko manje važni nalazi ostali u sjeni stilski dominantnijih naušnica i prstenja, čemu je zasigurno pripomogla i njihova rijetkost među grobnim nalazima kasnoga srednjeg vijeka. Prikazane četiri analogije u širem zaleđu Splita i Trogira, zajedno s putaljskim primjerkom, daju zbroj od pet nalaza toga tipa kopči za obuću u kasnom srednjem vijeku na prostoru srednje Dalmacije. Njima valja pribrojiti i jedan primjerak iz fundusa Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika za koji nema podataka o mjestu nalaza (Inv. br. 3422). I on ima dva kružna probija, veći i manji, samo što mu je četvrtasti okov zaobljenih

⁷ Neobjavljena zaštitna iskopavanja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika koja sam vodio u listopadu 2009. g. tijekom uređenja seoskoga puta oko Sv. Jurja od Raduna.

⁸ Na te paralele me je upozorila kolegica Maja Petrinc, pa joj ovdje srdačno zahvaljujem na pruženim podatcima.

⁹ M. PETRINEC, 1996, 18, G-95f.

¹⁰ Za Spas usp. D. JELOVINA, 1991, 159/br. 101, T. XXXII, 101 (na tabli je zabunom predmet donesen pod br. 100); a za Proložac Lj. GUDELJ, 2006, sl. na str. 119, sasvim dolje. Primjerak s Crkvine u Biskupiji nije objavljen, a čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (Inv. br. 754).

uglova, a ne pravokutno ili oštro oblikovanih kao kod ostalih. Iako taj broj nije velik on, zajedno s dva para **radunskoga tipa** registrirana u Kaštelima, pokazuje da se u pojedinim slučajevima pokojnici u 14.-15. st. pokapaju s cipelama. Svaki vid čvršćega zaključka u vezi s tim pitanjem nije uputan, jer nam s arheološkog motrišta svakako izmiču slučajevi kada su pokojnici pokapani u obući bez metalnih dijelova, no, vrijedilo je upozoriti na te nalaze zbog budućih istraživanja. Do sada su oni ograničeni na prostor srednje Dalmacije, u užoj zoni trgovačke djelatnosti obrtnika iz Splita i Trogira, ali se može očekivati da će se do istovrsnih nalaza doći i u drugim regijama. Paralele s različitim prikazima na likovnim djelima iz gotičkoga i renesansnog perioda, koji su uglavnom suvremeni našim arheološkim primjercima, pružaju nam osnovu da te nalaze pripišemo ukusu toga vremena i označimo ih kao modu kasnoga srednjeg vijeka u stilu zrele gotike. Nemogućnost antropološke provjere kostura uz koje su te kopče otkrivene ne dopušta nam da danas raspravljamo o tome jesu li pripadale muškoj ili ženskoj obući, premda primjerak **radunskoga tipa** s eponimnoga nalazišta pripada ženskoj obući. Kako je to, na žalost, za sada jedini kostur s takvim nalazima kojemu je određen spol, sigurnije ćemo zaključke prepustiti budućim istraživanjima.¹¹

Brojni prikazi cipela sa srednjovjekovnih i renesansnih fresaka i slika, te figuralne plastike, pružaju nam širi uvid u vrste obuće i način njezina nošenja diljem zapadne Europe. No, rijetki primjerci kopči na njima toliko su sitni da se ne mogu uzeti za čvršće paralele, pa ovdje upućujem samo na scenu koja prikazuje jednoga trgovca obucom i njegovu robu, premda iz udaljene gradske sredine u Kataloniji, a koji je suvremen našim nalazima.¹² Možda će detaljnija istraživanja u tom pravcu iznijeti na vidjelo pokoji zanimljivi detalj. Za sada nam preostaje samo uputiti na shematizirane prikaze vrsta obuće, cipela i čizama, koje su već izdvojene u našoj literaturi o srednjem vijeku. To su primjeri s romaničkih reljefa na Buvininim vratnicama katedrale u Splitu (početak 13. st.) i s korskih sjedala splitske katedrale (13. st.), te oni prikazani na škrinji sv. Šimuna u Zadru (14. st.), koji su vremenski paralelni s našim nalazima iz Kaštela.¹³ Osim prikaza u različitim granama likovne umjetnosti cipele i kopče za cipele javljaju se, premda doduše rijetko, i u pisanim vrelima. Tom segmentu naše baštine nije do sada poklanjana posebna pozornost, pa je tek nedavno objavljen jedan rad u kojemu su obrađeni i podaci o kopčama za cipele u okviru šire studije o funkcionalno-dekorativnim predmetima u arhivskoj građi sa zadarskoga područja od 13. do 16. st. Tu je zabilježen spomen dviju vrsta kopči za cipele pod nazivom *fiube* i to u inventaru zadarskog trgovca Mateja *de Mirca* iz 1535. g. U njegovu dućanu popisano je, bez pobliže specifikacije oblika, 250 komada jednih i 500 komada drugih kopči za cipele (*fiube da scarpe*).¹⁴ Premda je navedeni podatak iz prve polovice 16. st. možemo ga iskoristiti kao pisani izvor koji nam pokazuje kako se ta vrsta predmeta nazivala u Zadru. Je li u dalmatinskim gradovima korišten i neki drugi termin za istu vrstu predmeta, te jesu li se takvi izrazi koristili i ranije, pokazat će buduća istraživanja arhivske građe.¹⁵ U svakom slučaju arheološki nalazi kopči za cipele imaju za sada primat pred pisanim vrelima, jer su potvrđeni u srednjoj Dalmaciji

¹¹ Antropometrijsku obradu kostura iz G-48 u Radunu, na kojemu su kopče za cipele nađene *in situ*, obavio je stručni tim Kliničkoga zavoda za patologiju, sudsku medicinu i citologiju KBC-a Split, kojemu je na čelu prof. dr. Šimun Anđelinović, na čemu im najsrdačnije zahvaljujem. Analiza je pokazala da se radi o mlađoj ženskoj osobi.

¹² J. LE GOFF, 2007, 230, Sl. 143. Scena na kojoj su cipele raznih modela na stolu pred crkvom, detalj je oltarne pale sv. Marka iz oko 1346. g. u katedrali grada Manresa u

Kataloniji, sjeverozapadno od Barcelone, koju je oslikao Jaume Serra. Zahvalnost za korištenje ove knjige dugujem kolegici Ladi Laura.

¹³ N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, 2004, 249-251; N. KLAJČ, I. PETRICIOLI, 1976, 547.

¹⁴ I. ANZULOVIĆ, 2007, 264.

¹⁵ Ovdje mi se čini važnim napomenuti da se i danas u dijalektu Kaštela, Splita i Trogira koristi kroatizirani oblik *fijuba* za kopče općenito.

već u 14. st. No, istraživanja toga segmenta materijalne kulture kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka tek su na početku i može se očekivati niz većih i manjih dopuna na tom planu.

Kako je ovaj rad baziran pretežito na primarnoj objavi kopči za cipele kao novoj vrsti arheoloških nalaza, ovdje nije moguće ulaziti u šire sociološke analize. Ipak, nije na odmet istaknuti da pojava tih kopči upućuje na vrijeme kada takvi proizvodi nalaze svoje tržište i u ruralnim zajednicama izvan dalmatinskih gradova. Premda nam stupanj istraženosti kasnosrednjovjekovnih grobalja, a još više njihova dosadašnja obrada, ne omogućuju precizniju raščlambu različitih segmenata hrvatskoga društva (spol, socijalni status i sl.), čini se da nalazi poput ovih kopči pokazuju sve veći utjecaj gradske mode gotičkoga vremena i u seoskim zajednicama, tj. stvaranje izdiferenciranoga sloja seoskoga življa koji je stekao takav ekonomski status da je bio u mogućnosti pribaviti cipele kod gradskoga majstora ili trgovca. Naravno da i razni drugi predmeti, poput spomenutih puceta i kopčica, spadaju u isti kontekst. To bi trebao biti jedan od pravaca budućih analiza arheološkog materijala kasnoga srednjeg vijeka. Ovdje, pak, želim samo upozoriti na važnost promjena do kojih je u 14. st. došlo u feudalnom društvu Europe općenito u pogledu mode i odijevanja, o čemu se u europskoj literaturi već dosta pisalo, dok u Hrvatskoj takve teme nisu još došle u žarište istraživačkih interesa. Temeljna razlika između kasnoga srednjeg vijeka i prethodnih stoljeća ogleda se u novom poimanju i manifestiranju društvenih simbola koji u vrijeme gotike dolaze do izražaja, a zrcale se kroz sve veći utjecaj građanskoga staleža u društvu. Te se promjene onda odražavaju i na način oblačenja i modne trendove, koje možemo za to vrijeme već dosta dobro pratiti preko fresaka, slika i skulpture, a posredno i kroz pisane izvore.¹⁶ Svakako da se to poglavito odnosi na oblačenje i ures viših društvenih slojeva, feudalnih, kao i onih građanskih, koji s razvojem gradova i robnonovčane privrede sve više dolaze do izražaja na društvenoj ljestvici, a ta se diferencijacija onda prenosi i na ruralne zajednice po selima, pa se – eto – ogleda i u arheološkim nalazima pojedinih modnih detalja. Za razliku od teške i masivne romaničke odjeće, koja dominira do 13. st. – prijelaznoga stoljeća u načinu odijevanja u zapadnoj Europi – gotičko vrijeme uvodi niz inovacija u kreiranju odjeće i modnih detalja koji u 14. st. poprimaju prozračnost i raskoš u stilskim trendovima kroz brojne varijacije pune fantazije, do tada nepoznate u srednjem vijeku, a koje će se nastaviti i u 15. st.¹⁷

I na kraju, premda nije direktno vezano uz temu koja je u ovom radu analizirana, koristim se prigodom upozoriti i na ranonovovjekovne nalaze koji potvrđuju običaj pokapanja s cipelama ili čizmama na istom prostoru zaleđa srednje Dalmacije. Tu su u grobovima 16.-18. st. registrirani okovi, tj. potpetice kojima je obuća ojačavana, premda na njoj nema kopči za zakopčavanje. Donosim ih kako bih upozorio na pokapanje mrtvacu u obući u različitim razdobljima od kasne antike do ranoga novog vijeka kod različitih etnosa s različitim kulturnim matricama. Ta će tema, nadam se, naći u dogledno vrijeme pokojega istraživača. Ovdje ću navesti primjere koji su do sada objavljeni u stručnoj literaturi. Na ranonovovjekovnom groblju kod Križa u Koprivnu, koje je datirano od 16. do 18. st., pronađena su tri para (G-37a, G-38, G-62).¹⁸ Dublje u zaleđu srednje Dalmacije slijedi groblje oko Sv. Petra u Muću Gornjem i ono na položaju Šolići u Sutini, između Muća i Sinja. Groblje u Muću je višeslojno ukopište na kompleksnom lokalitetu s različitim fazama od antike do ranoga novog vijeka.

¹⁶ Usp. I. ANZULOVIC, 2007, kao primjer uspješne identifikacije arheoloških nalaza u arhivskim dokumentima.

¹⁷ R. W. LIGHTBOWN, 1992, 359-374.

¹⁸ H. GJURAŠIN, 2005, 169-170, Sl. 9-10; H. GJURAŠIN, 2007, 13, sl. dolje.

Tijekom zaštitnih sondažnih iskopavanja 1975. g. pronađen je u sondi III jedan par tipološki identičnih potpetica u grobu koji pripada sloju datiranom u 17. st.¹⁹ U istom kraju istraženo je još jedno manje ranonovovjekovno groblje na položaju Šolići u Sutini, koje je okvirno datirano od polovice 16. do konca 17. st.²⁰ Na tom je groblju također nađen par istovrsnih potpetica, kao i željezne pločice kojima su ojačavani potplati obuće.²¹ Iz približno istoga vremena potječu i nalazi iz okolice Imotskoga i iz Cetinske krajine. Jedna potpetica nađena je u grobu s položaja Podgreda-Dvorine u Studencima, a u groblju kod Sv. Mihovila u Prološcu nađen je jedan par u kasnoantičkoj grobnici (G-14), koja je korištena i u ranom novom vijeku.²² U Cetinskoj krajini registriran je nalaz jednoga para potpetica u grobu na položaju Škalje u Biskom, gdje je u ruralni sklop rimskodobnih profanih zgrada interpolirano groblje 15.-16. st., a drugi je nađen u groblju s položaja Peručka glavica/Peručki brig u Donjem Biteliću.²³ I na kraju, jedna fragmentarna potpetica nađena je i u grobu s velikoga groblja oko Sv. Spasa u Cetini.²⁴ Iz svih navedenih primjera razvidno je da taj detalj obuće pripada u cjelini ranom novom vijeku, a eventualno je mogao ući u uporabu tek na samom koncu srednjega vijeka. Isto tako na temelju dosadašnjeg areala njegove rasprostranjenosti vidljivo je da se često nalazi u grobovima s groblja bez crkvenoga objekta, što otvara niz intrigantnih pitanja, ne samo o društvenom sloju koji se koristi tom vrstom obuće, već prije svega o namjeni takvih cipela ili čizama, koje očito moraju izdržati dugotrajno hodanje po neravnom i krševitom terenu. Ipak, takva razmišljanja zaslužuju odjelitu i detaljnu analizu, pa ovdje predočene primjere upotrebljavam samo kao opću paralelu za nalaze dijelova obuće, a ne kao uži dio teme koju obrađujem.

Ove retke posvećujem profesoru emeritusu Janku Beloševiću, doajenu naše nacionalne arheologije, povodom obilježavanja osam desetljeća njegova života ispunjenog plodnim i svestranim stvaralačkim rezultatima.

P. S. Nakon predaje teksta uredništvu u ruke mi je dopala monografija o iskopavanjima urbanih zona grada Ferrare u Italiji, tijekom kojih je u jednoj otpadnoj jami – datiranoj između 1385. i 1405. godine – pronađena jedna brončana kopča radnskoga tipa. Objavljena je samo u crtežu, pa za sada nije moguće ulaziti u poblize analize te višestruko zanimljive paralele, također definirane kao "kopčica za cipele" (cf. Sauro Gelichi, *Igiene e smaltamento dei rifiuti: le buche di scarico di piazzetta Castello*; u: Ferrara prima e dopo il Castello, *Testimonianze archaelogiche per la storia della città*, Ferrara 1992, 66-98, sl. 8/5).

¹⁹ F. OREB, M. ZEKAN, 1979, 222, T. I na str. 224.

²⁰ M. ZEKAN, 2004, 170. Zahvaljujem kolegi Zekanu na pomoći u traženju literature.

²¹ M. ZEKAN, 2004, 164-165, 169-170, T. I, 1-5. Autor donosi temeljitu analizu nalaza i njihove funkcije, te sve raspoložive paralele.

²² Lj. GUDELJ, 2000, 185 (Studenci); Lj. GUDELJ, 2006, 77, 134 (Proložac).

²³ A. MILOŠEVIĆ, 1998, 288-290. (Škalje); A. MILOŠEVIĆ, 1998, 157 (Peručka glavica).

²⁴ M. PETRINEC, 1996, 26-27.

LITERATURA

- ANZULOVIĆ, I., 2007. - Ivna Anzulović, Ukrasno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar, 239-286.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N., 2004. - Nevenka Bezić-Božanić, Splitska sredina u doba Tome Arhiđakona; *Toma Arhiđakon i njegovo doba – Zbornik radova*, Split, 243-251.
- BURIĆ, T., 1995. - Tonči Burić, Tragom jedne splitske zlatarske radionice 14. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Petriciolijev zbornik I)*, 35, Split, 419-426.
- BURIĆ, T., 2001. - Tonči Burić, Putalj u srednjem vijeku, *Sv. Juraj od Putalja*, Split, 151-323.
- BURIĆ, T., 2002. - Tonči Burić, Srednjovjekovna groblja u Kaštelima (stratigrafsko-demografska razmatranja), *Histria Antiqua*, 8, Pula, 321-326.
- BURIĆ, T., 2008. - Tonči Burić, Baba lokva, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4 (2007), Zagreb, 439-440.
- GJURAŠIN, H., 2005. - Hrvoje Gjurašin, Zaštitna arheološka istraživanja u selu Koprivno sjeveroistočno od Klisa, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 32, Split, 163-193.
- GJURAŠIN, H., 2007. - Hrvoje Gjurašin, *Kasnosrednjovjekovna groblja općine Dugopolje* (katalog izložbe), Split.
- GUDELJ, LJ., 2000. - Ljubomir Gudelj, Podgreda – Dvorine u Studencima kod Imotskog. Prilog arheološkoj karti Zabiokovlja, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 27, Split, 183-187.
- GUDELJ, LJ., 2006. - Ljubomir Gudelj, *Od svetišta Mitre do crkve sv. Mihovila*, Split.
- JELOVINA, D., 1991. - Dušan Jelovina, Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 19, Split, 121-241.
- JURIĆ, R., 1992. - Radomir Jurić, Srednjovjekovni nakit u Kaštelima, *Kaštel – Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, Split, 135-148.
- KLAIĆ, N., PETRICIOLI, I., 1976. - Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar.
- Le GOFF, J., 2007 - Jacques Le Goff, *Un Moyen Âge en images*, Pariz.
- LIGHTBOWN, R. W., 1992. - Ronald W. Lightbown, *Mediaeval European Jewellery*, Hong Kong.
- MILOŠEVIĆ, A., 1998. - Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split.
- OREB, F., 1983. - Franko Oreb, Srednjovjekovno groblje oko crkve sv. Jurja od Raduna kod Kaštel-Starog, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 13, Split, 185-200.
- OREB, F., ZEKAN, M., 1979. - Franko Oreb, Mate Zekan, Zaštitno iskopavanje srednjovjekovne nekropole oko crkve sv. Petra u Muću gornjem, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 4 (1978/1979), Zagreb, 215-224.
- PETRINEC, M., 1996. - Maja Petrinc, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Katalog), *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 23, Split, 7-137.
- PITEŠA, A., 2009. - Ante Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*, Split.
- ZEKAN, M., 2004. - Mate Zekan, Ranonovovjekovno groblje u Sutini – Šolići; *Zbornik o Zagori*, 7 (*Neorić i Sutina*), Split, 161-182.

ARCHAEOLOGICAL FINDS OF DECORATIVE-FUNCTIONAL ELEMENTS OF FOOTWEAR FROM THE LATE MEDIEVAL PERIOD IN THE KAŠTELA REGION

SUMMARY

Late medieval graves in the Kaštela region have been found to contain, in addition to jewelry, decorative-functional elements of clothing and footwear, termed Gothic according to the stylistic period then in fashion. These are finds from graves that were then on the territory of the commune districts of Split and Trogir. Finds are taken into consideration here that belong to remains of footwear, which so far in Croatia have not even been recognized as such, and which can be stratigraphically and typologically placed in the late Middle Ages (14th-15th cent.). These are objects of a utilitarian character that at the same time have clear stylistic traits, and they have been discovered in the past two decades during systematic excavation of medieval cemeteries in Kaštela. These are large parish cemeteries that grew up around early medieval churches; the cemetery around the church of St. George of Putalj and the cemetery around the church of St. George of Radun. The Putalj cemetery was the graveyard for the inhabitants of medieval Sućurac for more than four centuries (12th-16th cent.), and the Radun cemetery belonged to part of the village of Radun and had an even longer continuity of burial (11th-16th cent.). The first examples were found at these sites, some of them *in situ*, which enabled a more precise functional determination of them through stylistic-typological parallels and also among dislocated finds in graves with multiple burials, as well as parallels at cemeteries in neighboring regions in central Dalmatia. Finds to the present of shoe buckles can be classified to two typological variants (Pl. I:1-3), one of them called the **Radun type** according to the eponymous site (Pl. I:1, 3). They are all chronologically coherent and belong to those strata of the cemeteries that are dated according to determined parameters (stratigraphy, typology of the finds) to the 14th and beginning of the 15th centuries, when the Gothic style in art was already completely developed. They can thus be attributed as artistic craft products of the artisan workshops in Split and Trogir at that time, which were distributed throughout the area of the urban districts of those communes. Finds of functionally identical objects have been recorded on the territory of Roman Salona and its broader vicinity, but in the period of late antiquity, while in the early modern period (16th-18th cent.) finds of iron hobnails for shoes or boots have been registered at a large number of sites in the hinterland of central Dalmatia.

In addition to the rare and generalized tiny depictions of shoe buckles in the artistic sources of the Gothic and Renaissance (paintings, frescoes, sculptures) in Western Europe, references to them can also be found in written sources. One notarial document from the 16th century in Zadar mentions shoe buckles under the term *fube da scarpe*. The investigation of this segment of material culture is just beginning, and new data can be expected to be discovered in documents and works of art, and above all in new archaeological finds of buckles for footwear, which will considerably improve our knowledge of this interesting attire detail from the Gothic and Renaissance periods.

KEY WORDS: *Kaštela, footwear, shoe bukles, Gothic style, boot heels, early modern period*

Prijevod / Translation: Barbara Smith-Demo

